

VI. MOKSLINĖS RECENZIJOS

NUSIKALSTAMUMO ANALIZĖ IR PASTANGOS JĮ SUTRAMDYTI: ENCIKLOPEDINIO ŠALTINIO ĮSPŪDIS – autorių kolektyvo mokslinės monografijos „Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse“ recenzija

Prof. habil. dr. Romualdas Grigas

Lietuvos mokslų akademijos narys, korespondentas

Knygos pranašumai ir jos autorių pozicija

Kalbėsiu apie vieną iš socialinių mokslų srities įdomiausių, reikšmingiausių pastaraisiais metais Lietuvoje išleistų kolektyvinių monografių: „Nusikalstamumo ir kitų nepageidautinų socialinių procesų prevencijos problemos bei jų sprendimas Europos valstybėse“ (Lietuvos teisės universitetas, Leidybos centras, Vilnius, 2003, 270 psl.). Atvirai pasakius, knygos autoriams iš karto būtų galima pareikšti vieną, manyčiau, pakankamai pagrįstą pastabą: monografijos pavadinimas, kaip matome, savo forma labai primena įmantrias vėlyvaisiais Viduramžiais rašytų inkunabulų antraštes...

Kolektyvinę studiją nuo pradžios iki galo ne tik sąžiningai perskaičiau, bet ir, kaip panašios profesijos (sociologijos) atstovas, jautriai išgyvenau jos autorių pateikiamą itin išsamią tarptautinę informaciją su aiškiais pilietinėmis problemomis, siūlomais jų sprendimo būdais. Todėl manau turįs pagrįstą teisę paminėti ir kai kurias tos knygos išprovokuotas minčių asociacijas.

Knygos autorių kolektyvas nedidelis – penki asmenys: prof. dr. Genovaitė Babachinaitė (atsak. moks. redaktorė), dr. Aurelijus Gutauskas, dr. Gitana Jurgelaitienė, dr. Mindaugas Kiškis ir doktorantas Saulius Starkus. Visų jų pavardės, ko gero, galėjo puikuotis ant knygos viršelio, juo labiau kad jos apimtis gana įspūdinga – 15,7 leidybos apskaitos lankų.

Savo pagiriamąjį žodį pradėsiu nuo to, kad monografija parašyta ir jos tekstas sukomponuotas taip, jog skaitytojo negali nepatenkinti jam rodomas dėmesys, reiškiantis dar ir pačių autorių reiklumą sau.

Teisininkai ir vadybininkai, politologai ir politikai, sociologai ir verslininkai, ypač teisę studijuojantis jaunimas – visi, kas bent kiek rimčiau domisi ir gilinasi į tokias šiandien fundamentaliomis ir, sakyčiau, intriguojančiomis tapusias problemas kaip nelegali migracija ir jos prevencija, intelektinės nuosavybės pažeidimai ir jų prevencija, organizuotas nusikalstamumas ir jo prevencijos galimybės, viktimologinis nusikalstamumo ir jo prevencijos aspektas – čia ras atitinkamo peno. Pažymėtina, kad bet kuri iš minėtų temų grindžiama ir plėtojama remiantis, palyginti gausios specialiosios literatūros šaltinių, ypač užsienio autorių, taip pat teisininkų normatyvinių dokumentų apžvalga ir jų analize. Tačiau tai ne šiaip kompiliacinio pobūdžio darbai. Tai kartu ir autorinės studijos, aiškiai išsiskiriančios pačių autorių samprotavimais bei apibendrinimais, itin kvalifikuotai, brandžiai pateiktomis kriminologinės minties konstrukcijomis.

Pagiriamąjį žodį pabandykime labiau susisteminti. Tai kuo gi ši mūsų analitinio dėmesio sulaukusi knyga išsiskiria ir yra vertinga skaitytojams?

Pirma, ji priskirtina socialinės diagnostikos sričiai. Visuomenė bei valstybė – tai itin sudėtingas, nuolat ir intensyvėjančia tvarka savo struktūras, institucijas bei jų funkcionalumą

keičiantis organizmas. Tai organizmas, kuriame, be akivaizdžių, „plika akimi“ įžvelgiamų, susiklosto, įsitvirtina ir savo jėgą demonstruoja šešėlinės, latentinės struktūros: plėtojasi latentiniai nuo išorinės akies paslėpti procesai. Seniai žinoma (ir tai savo darbais ypač pabrėžė pasaulyje žinomas sociologas Robertas Mertonas), jog deramai neįvertinus sociosistemos latentiskumo net geriausiais ketinimais grindžiami projektai tampa nevisaverčiai, jų autorių nuostabai kuriančiomis įvairiomis atšakomis nutįsusias visai nenumatytų šešėlinių (ir, blogiausia, neigiamų) padarinių grandines. Vertinant gyvenimą Lietuvoje reikia konstatuoti, kad valstybinio valdymo, įskaitant įstatymų leidybą bei teisėsaugą, ne tik praktikoje, bet ir teorijoje šiai problematikai skiriama, švelniai tariant, nepakankamai dėmesio. Koks tokio nepakankamo dėmesio rezultatas? Neekonomiškas finansinių, intelektinių ir organizacinių išteklių naudojimas; piliečių, visuomenės sąmonės, įskaitant ir pilietinių bei politinių jėgų pasireiškimą, slopinimas ir t. t.

Socialinės diagnostikos požiūriu kolektyvinė monografija parašyta nepriekaištingai, sakyčiau, netgi intriguojančiai.

Antras, ypač pastebimas šios knygos pranašumas – nuoširdus autorių siekis pagal pasirinktas temas susisteminti informaciją ir žinias, liudijančias ne tik išsamų socialinių reiškinių supratimą. Be to, jos tiesiogiai gali būti priskirtos globalizacijai ir jos lokalizuotai (t. y. atskirose teritorijose ir kultūrose sklindančiai) apraiškai bei sklaidai. Vertinant šiuo požiūriu monografija parašyta itin kvalifikuotai, pavydėtinai preciziškai pasinaudojus gana gausiomis specialiosios literatūros, ypač užsienio kalbomis, šaltiniais. Monografijos autoriai yra ir filosofškai subrendę: jie suvokia (tai įrodo savo tekstais), kad vadinamasis civilizacijos (arba globalizacijos) negatyvas yra neįveikiamas, nuolat savo išraiškas ir pobūdžio formas keičiantis reiškinys. Kartu jie supranta, kad ir „bylinėjimosi“ su tais reiškiniais pastangos vertintinos kaip kultūros, civilizacijos išbandymų ir įsitvirtinimo, prasingumo ir tęstinumo pastangos.

Neslepama, aiški kritinė autorių pozicija jokių būdu neišreiškia jų pesimistinio nusiteikimo ir atspindi nuosaikų egzistencinį žmogaus, tautos, žmonijos būties suvokimą.

Trečias pranašumas, kurį irgi norėčiau išskirti, susijęs su literatūrine bei konkrečia empirine informacija ir žiniomis, kurie padeda parodyti ne nuo mūsų nutolusį ar abstraktų pasaulį, bet būtent mūsų pačių dramatiškai išgyvenamą, t. y. lietuviškosios tikrovės, vaizdą. Kiekvienoje iš keturių monografijos dalių skaitytojas ras apie tai pakankamai išsamios informacijos ir kriminologinių apibendrinimų. Šiuo požiūriu monografija ypač vertinga ne tik teisininkams, bet ir politologams, sociologams, edukologams ir net kultūrologams.

Suprantu, kad ši pastaba susijusi su anksčiau pateiktu socialiniu požiūriu. Šiuo atveju dar kartą norėta pabrėžti knygos autorių tikrai pilietišką, tai tikrovei neabejingą ir, sakyčiau, drąsią poziciją. Toli gražu ne kiekvienas teisės, ypač teisėsaugos, atstovas pasirengęs tokią nuostatą palaikyti. Visiems žinomos pakankamai subjektyvintos, savais interesais grindžiamos pozicijos „nepastebėti“ blogio priežasčių. Deja, tokiu nusiteikimu tik plačiau praveriami vartai socialinio negatyvo agresyvėjimui.

Autoriai, atrodo, neblogai suvokia, jog kartu su eurointegracijos pozityvu, tarkim, laisvu nevaržomu žmonių judėjimu, jų migravimu, didėja ir toliau neabejotinai didės migracijos kriminogeninis potencialas, žinoma, pirmiausia pažeisdamas tokią „išklibintos“ kultūros šalį kaip Lietuva. Pagrįstas ir suprantamas jų susirūpinimas dėl migracijos sukeliama visuminio socialinio negatyvo.

Prie neabejotinų monografijos pranašumų derėtų priskirti ir jos teksto stilių. Ne kiekvienos, ypač į fundamentalumą orientuotos, knygos tekstas lengvai gula skaitančiojo sąmonėje, o šis – puikiai, neužkliūdamas. Netgi lieka įspūdis, jog ji parašyta ne kelių, o vieno autoriaus. Knygos (kaip ir daugelio kitų Teisės universiteto leidžiamų knygų) poligrafija taip pat nepriekaištinga, tenkina neišlepintą skaitytoją.

Iš sąmonės taip ir „lenda“ pranašystė apie pasaulio (civilizacijos) pabaigą, kurią aptikau „Arnjakaparvoje“ – septintojoje garsaus indų epo „Mahabharata“ knygoje. Čia kaip vienas iš pagrindinių civilizacijos žūties ženklų ir katalizatorių nurodomi vadinamieji „mlečichai“ – bastūnų gaujos, pasklidusios po pasaulį. Tai žmonės, kuriems svetimasis prisirišimo prie gimtinės, tradicijos, Tėvynės ir kultūros jausmas.

Knygos recenzento pozicija ir jo minčių trajektorijos

Man regis, kad kovoje su negatyviaisiais migracijos padariniais vis labiau atviru tampa pasaulio sąlygomis kaip vieną iš esminių kiekvienos valstybės pareigų derėtų labiau pabrėžti jos domėjimąsi savo tautiečių ir piliečių elgsena užsienio šalyse. Suprantama, tinkamai įvertinus aplinkybes ir susitarus su tomis šalimis palaikymas su savo tautiečiais labiau organizuotų kultūrinių ir psichologinių ryšių neabejotinai prisidėtų skatinant emigranto dvasinio, dorovinio pobūdžio orientacijas ir stiprinant bendrą globalinio kultūrinio integralumo potencialą. Ko gero, taip pat turėtų egzistuoti ne tik kvotos įvažiuojantiems į šalį, bet ir bent proentacinio pobūdžio kvotos išvažiuojantiems iš šalies tam, kad nebūtų pažeidžiamas ne tik valstybės kultūrinis ar ekonominis potencialas, bet ir demografinis tęstinumas bei socialinis psichologinis stabilumas.

Knygos autoriai, atrodo, gerai suvokia, jog šešėlinės (latentinės) struktūros, plėsdamos savo ekspansiją, siekia įtvirtinti savo diktatą (arba bent reikšmingą įtaką) oficialiosioms valstybės institucijoms. Dar daugiau – jos, pasinaudodamos žiniasklaida, savo interesams siekia pakreipti ir visuomenės sąmonę (viešąją opinią). Autoriai suvokia ir bent kiek aiškesnės ribos tarp Gėrio ir Blogio išsityrimą, be kita ko, gana akivaizdžiai pasireiškiantį tokioje valstybės ir visuomenės organizavimosi srityje kaip teisėsauga ir net įstatymų leidyba. Matyti ir tai, kad monografijos autoriai nedrįsta eiti toliau, t. y. šios ribos išsityrimą sieti su demokratizacijos procesu, teisingiau tariant, su jo negatyviaja puse: žmogaus teisių ir laisvių suabsoliutinimu, skatinančiu individualizmo ir egocentrizmo vyravimą; su privatinės nuosavybės pavertimu „šventąja karve“ ir jos turėtojo atsipalaidavimu nuo bendruomeninių interesų; su egocentriškai orientuotos, strateginį mąstymą prarandančios vidutinybės išėjimu į avansceną ir įsitvirtinimu politinėje arenoje... Tokios ribos išsityrimas ypač būdingas ir ryškus tautoms, nepraėjusioms pilietinės visuomenės brandos istorinės mokyklos. Viena iš mūsų, t. y. lietuvių, tautos dramatiškos priežasčių yra būtent ši „piktosios“ istorijos mums primesta aplinkybė. Mes ne tik neturime bent kiek brandesnės pilietinės visuomenės – ir pati valstybė (beje, ir teisės institucijos) ne itin domisi pilietinės visuomenės ugdymu. Visiškai suprantama, kad esant tokioms sąlygoms daug lengviau ir reikšmingiau tarpsta deviacija, linkstanti į delinkvenciją, t. y. nusikalstamumą. Kur kas lengviau įsitvirtina ir finansinio kapitalo, politinių struktūrų, teisėsaugos ir žiniasklaidos tarpusavio bendradarbiavimas, panašėjantis į suokalbių prieš tą pačią pilietinę visuomenę, neorganizuotus, apatiškus piliečius.

Kita vertus, monografijos autoriai kartoja tą pačią daugeliui teisininkų būdingą klaidą – nesusipratimą: prevencija suvedama vien į formaliosios socialinės organizacijos dimensiją, t. y. į teisėsaugos, vadybos ir kitokio pobūdžio priemones (be kita ko, taip elgiasi ir kone absoliuti dauguma mūsų politikų). Tokie reikšmingi neformaliosios socialinės organizacijos bruožai kaip pilietiškumas, bendruomeninis sutarimas, tautiškumas, patriotizmas (įskaitant ir valstybinį), apskritai – žmonių dvasinė kultūra, nepatekdamai į prevencijos priemonių sąvadą, skatina kitus neigiamus procesus ir nuo kultūros nutolstančių struktūrų įsitvirtinimą. Taip kalbėdamas visų pirma galvoju apie žmonių pilietinės bendruomeninės saviorganizacijos slopinimą, nevisavertį jaunosios kartos ugdymą, tolesnę slinktį į įstatymų ir teisėsaugos suabsoliutinimą, valstybės institucijų biurokratizaciją, pagaliau apie nesąmoningai įtvirtinamą istoriškai susiformavusį valstybės atotrūkį nuo visuomenės, etninės tautos ir jos tęstinumo užtikrinimo.

Tautą, tautiškumą ir nacionalinį patriotizmą pabrėžiu ne kaip savitikslių dalyką, o kaip tuos socialinės ir valstybinės organizacijos kokybinius bruožus, kurie padeda įgyvendinti pavienių žmonių, socialinių grupių bei institucijų bendruomeninį sutarimą, kaip itin veiksmingą, visiems prieinamą dvasinės, ypač dorovinės, kultūros stiprinimo ir įtvirtinimo būdą, kaip kultūrinės ir politinės integracijos mechanizmą, neprikaištingai veikiantį daugelyje civilizuotų kraštų, įskaitant ir artimiausius kaimynus – skandinavų tautas.

Šešėlinių ir negatyviųjų struktūrų bei procesų sklaidai turi būti supriešinamas kultūrinis visuomenės, tautos ir valstybės integralumas, jam pajungiant visus galimus rezervas bei šal-

tinus. Tą dalyką derėtų suvokti dar ir kaip kultūros įvairovės žaismą, kaip civilizacijos prasingumo garantą.

Man regis, kad greta kultūros gyvybingumą, kultūrinį integralumą teikiančių šaltinių gali būti paminėtas ir glaudesnis, negu iki šiol yra teisės bei politikos specialistų bendradarbiavimas su sociologais bei filosofais, pagal profesiją „priverstais“ analizuoti, kritiškai apmąstyti spartėjančia tvarka kintantį žmonių pasaulį.

Nusikalstamumo ir kitų neigiamų padarinių, supermodernios civilizacijos negatyvo prevencijos susiaurintas suvokimas – universali klaida, būdinga visai Vakarų civilizacijai. Linkstama į įstatymų leidimo absoliutinimą, kita vertus, atveriami vartai liberalizmui, linkstančiam į anarchizmą, taip pat ekonominiais bei vartojimo interesais grindžiamam visuomenės integralumui. Būtent šiais bruožais Vakarai išsiskiria iš kitų kultūrų bei civilizacijų: islamo, Kinijos, Indijos, Japonijos, kuriose vyrauja intensyvi trauka į tradicinės kultūros formuojamą bendruomeniškumą, tebėra ryški bendruomeninė sąmonė, padedanti bylinėtis su nusikalstamumu.

Susiaurintas nusikalstamumo prevencijos suvokimas ir iš jo išplaukiantys veiksmai – posovietinei Lietuvai ypač būdingas dalykas. Jis mums, nedidelei tautai, pridaro ypač daug nuostolių, susijusių su valstybės integralumu, lietuvių tautos tęstinumu ir jos tapsmu modernia, gyvybinga ir sutelkta tauta. Be tautinio, nacionalinio ir kultūrinio integralumo mes, lietuviai, atsivėrusios eurointegracijos bei globalizacijos sąlygomis galime ne tik būti per gana trumpą istorinį laiką „išblaškyti“, „išsivaikščioję“ po pasaulį (ir savo namuose!), bet ir visai nepajėgūs pasipriešinti kartu su civilizacijos laimėjimais kaskart vis agresyviau įslenkančiam įvairaus rango ir įvairių klasių nusikalstamumui, nuostabiai, organiškai susiliejančiam su oficialiosiomis, formaliosiomis valstybės bei visuomenės struktūromis.

Dera atminti, kad pagrindinė senųjų civilizacijų žlugimo priežastis buvo būtent stygius to vidinio integralumo, kuris buvo grindžiamas ne „botagu“ (t. y. ne tik įstatymais, ekonomine būtinybe ir prievarta), bet kultūrinėmis, dvasinėmis vertybėmis, įvykusia jų devalvacija. Dar kartą priminsiu, kad toks socialinio pasaulio ir jo sandaros suvokimas tarp teisininkų nėra populiarus. Pernelyg čia įsigalėjusi pozityvistinė pozicija, pernelyg įsišaknijęs pragmatizmas (artimas grupiniam egocentrizmui) ir savo jėgos, grindžiamos įstatymu, demonstravimas (iš esmės – tai brangiai kainuojanti iliuzija...).

Žinoma, galima būtų ir toliau nesustojant plėtoti panašius samprotavimus. Jie kyla kaip nesąmoninga knyga skaitančiojo pastanga (kaip „psichologinis“ srautas). Tai yra dar vienas, sakyčiau, esminis kolektyvinės monografijos pranašumas. Juk būna: prisivertęs perskaitai knygą, ją užverti ir su apmaudu pagalvoji apie tuščiai sugaištą laiką. Čia – priešingas atvejis. Jis netgi įpareigoja šių eilučių autorių savo kolegoms palinkėti tokio pat vaisingo darbo ir drąsios, pilietiškai angažuotos mokslininko kriminologo įžvalgos.

2003 m. liepa
Palanga